

DET DEMOKRATISKA RUMMET

OM MUSEERNAS NYA UPPDRAG

Nordiska Handikappolitiska Rådet

DET DEMOKRATISKA RUMMET

DET DEMOKRATISKA RUMMET

OM MUSEERNAS NYA UPPDRAG

Rapport från konferensen *Museer för alla i Norden*
19 september 2003 på Nationalmuseum i Stockholm
Text av Lars Grip

Nordiska Handikappolitiska Rådet

© NORDISKA HANDIKAPPOLITISKA RÅDET 2004
PROJEKTLEDNING: Finn Petrén, Ingemar Oderstedt
TEXT: Lars Grip
OMSLAG OCH GRAFISK FORM: Sasha Johansson
OMSLAGBILD: Åke E:son Lindman/Bildhuset
REPRO: Grafit, Västerås
TRYCK: Fagerblads, Västerås
ISBN 91-86954-67-9

Innehåll

Förord | 9

Vårt kollektiva minne | 11

Inledning | 13

Museernas nya uppdrag | 14

Opening Hours #1 | 18

Vad görs? | 21

Opening Hours #2 | 24

Opening Hours #3 | 30

Tillgänglighet är demokrati | 32

Opening Hours #4 | 38

Det demokratiska rummet | 41

Vägen är utstakad | 43

Opening Hours #5 | 44

Förord

DET RÖR PÅ SIG i museivärlden. Nya synsätt är på väg in. Det handlar bland annat om synen på publiken, hela grunden för museernas existens. Förståelsen ökar för att ansvaret för publiken omfattar alla som vill ta del av museernas rika utbud, vårt gemensamma kulturarv och samtidens nyskapande. Alla, oavsett funktionsförmåga, har rätt att kunna komma in, att kunna ta del av och att själv delta i det demokratiska samtal som är en omistlig del av kulturen och som kulturen är en del av.

Museerna är offentliga rum. Offentliga rum måste vara demokratiska, de måste fungera för alla. Om detta handlar den här boken. Den visar att den demokratiska utmaningen tas på allvar inom museivärlden.

När Nordiska Handikappolitiska Rådet för sex år sedan drog igång en kampanj för att öka medvetenheten inom Nordens offentligstödda museer om den fysiska och förmedlingsmässiga tillgänglighetens betydelse var det nästan som att beträda jungfrulig mark. Medvetenheten fanns som små spridda öar bland de närmare tusen museerna. Idag har situationen förändrats. Alla har nåtts av budskapet. Nästa utmaning blir att nyttiggöra all den kunskap som nu finns om hur man rent praktiskt åstadkommer det demokratiska rum som alla museer i grunden vill vara.

Den här konferensrapporten är sålunda ingen avslutning på något som helst. Se den som ett nytt bidrag till en process som är nödvändig och som fortsätter. Vi hoppas att den med sin otraditionella form ska ge värdefull inspiration till det fortsatta arbetet.

Stockholm i februari 2004

*Finn Petrén,
Direktör NSH och Nordiska Handikappolitiska Rådet*

Det var inte den ljusaste av dagar som Stockholm sett. Mellan regnmolnen och Nationalmuseum surrade helikoptrar som övervakade ministrar och andra dignitärer på väg till och från minneshögtiden för Sveriges mördade utrikesminister Anna Lindh.

I tider av kris spelar kulturen en kanske större roll än annars. Så konferensen på Nationalmuseum, om hur man ska göra alla museer i Norden tillgängliga och attraktiva för alla, var inte felplacerad denna dystra höstdag i Stockholm.

Den här rapporten bygger på det som sades under konferensen *Museer för alla i Norden*. Det hela utspelade sig fredagen den 19 september 2003.

Lars Grip

Vårt kollektiva minne

*Utan minne, ingen identitet. Utan hågkomster, inga nya idéer.
Museerna är en del av ett nästan ofattbart stort minne.
Men vem har då tillträde till detta kollektiva minne?*

I SIMPNÄS, LÅNGT UT i Stockholms norra skärgård finns ett litet trähus. Där inne finns redskap, bilder och annat som skildrar livet i Roslagen under den tid som sträcker sig bortom de nu levande. Detta är ett museum. Den som vill komma in kan be Ingvar Österman hämta nyckeln till huset.

Det finns också museer som närmast kan beskrivas som koncerner, med en direktör högst upp och med ett otal underavdelningar, innehållande inköpare, pedagoger, ateljéarbetare och många andra. Museer kan omfatta flera olika byggnader och ha ansvar för kulturmiljöer utomhus. Många har ett rikt internationellt kontaktnät. Statens Konstmuseum i Finland och Moderna museet i Stockholm är några exempel på mycket stora institutioner. Flera har myndighets namn och status. Totalt finns det närmare 1.000 offentligt stödda museer i Norden. Vad har de gemensamt, mer än själva ordet "museum"?

Att minnas sin historia har sedan länge betraktas som nödvändigt för att förstå nuet och se framtiden. Det gäller såväl individer som nationer, organisationer som yrkesgrupper, etniska eller religiösa grupper av människor.

Utan minne, ingen identitet. Utan hågkomster, inga nya idéer. Museerna är en del av ett nästan ofattbart stort minne. Det kan handla om lokomotiv eller om vävnad, om industriproduktion eller konst, om havets värld eller om tapeter. I de nordiska ländernas kulturpolitik ingår ekonomiskt stöd till museerna med offentliga medel. Museerna har ett samhällsuppdrag med olika inriktningar.

Vem har då tillträde till detta kollektiva minne? Alla som berörs av det, alla som söker kunskap och upplevelser kan öppna dörren och gå in i minnet, kan tyckas. Men så är det inte. Stora grupper i de nordiska länderna står utanför eller har svårigheter att ta del av skatterna. Ett par miljoner människor i Norden med olika typer av funktionshinder – för dem är det inte självklart att besöka ett museum när de har lust. Det kanske inte går att ta sig in. Man kanske inte förstår vad som visas, eller man kan inte se sakerna eller uppfatta ljuden.

Våra museer är inte tillgängliga för vem som helst. Här finns fysiska hinder, kommunikationshinder och sociala hinder. Arbetet med att göra kulturinstitutionerna tillgängliga har bara börjat. Om detta arbete handlar den här publikationen som tar upp:

12

- ☐ Museernas självbild och syn på besökaren
- ☐ Vad görs för att öka tillgängligheten?
- ☐ Vad har tillgänglighet med demokrati att göra?
- ☐ Vad händer på museifronten för att få andra än de kulturvana besökarna att komma till museerna?
- ☐ Vem och vad skildras i museernas utställningar?
- ☐ Museerna som ett rum för en offentlig dialog, där alla får plats.

Texten bygger på inläggen vid konferensen *Museer för alla i Norden* den 19 september 2003 på Nationalmuseum i Stockholm. Bakom konferensen stod Nordiska Handikappolitiska Rådet i samarbete med Hjälpmedelsinstitutet i Sverige, Nationalmuseum i Stockholm och Nordiska Museikommittén.

Utställningen *Opening Hours* visades i Nationalmuseums foajé samtidigt med konferensen. En del av verken från utställningen finns med i den här publikationen. *Opening Hours* är producerad av Dansk Center for Tillgængelighed.

Inledning

RIKSDAGSLEDAMOT RONNY OLANDER ordförande i Nordiska Handikappolitiska Rådet, inledde med en påminnelse om Sveriges kulturpolitik, som i likhet med konferensens tema har som övergripande mål att kulturen ska omfatta alla. Oavsett social tillhörighet, kön, etniskt ursprung eller funktionsförmåga måste alla ha lika möjligheter att känna sig välkomna och delaktiga i kulturlivet. Tillgång till kultur är en demokratifråga. Därför måste kulturen vara tillgänglig för alla. Det är ett allmänintresse. Det gäller oss alla.

– Nordiska Handikappolitiska Rådet är ett tvärsektoriellt, policyskapande och rådgivande organ under Nordiska ministerrådet. Rådet startade ett långsiktigt arbete 1998 med bland annat kulturlivets tillgänglighet och det är glädjande att idag summera det nordiska arbetet med ”museer för alla” och använda erfarenheterna för framtida samarbeten och fortsatt utveckling på området.

*Ronny Olander, riksdagsledamot (s), Sverige
Ordförande i Nordiska Handikappolitiska Rådet*

Museernas nya uppdrag

Museerna är inga exklusiva institutioner längre. Bilden av besökaren och därmed självbilden har genomgått och genomgår stora förändringar. Färden mot det som är dagens museer har haft en demokratisk människosyn som bränsle.

14

”UNDER DE TVÅ HUNDRA ÅR som gått sedan det europeiska museiväsendet började utvecklas har synen på besökaren förändrats starkt”, sa Solfrid Söderlind, överintendent på Nationalmuseum. Den som ville komma in på ett museum under 1800-talet behövde rekommendationer att visa upp vid entrén. Det krävdes också att besökaren skulle se prydlig ut, annars var det bara att vända i dörren. Museerna var lika högtidliga som svårintagliga katedraler, avsedda för de bildade samhällsklasserna. Att funktionshindrade skulle ta sig in eller rent av själva arbeta på museet fanns det inte en tanke på.

Så började saker sakta hända på 1970- och 1980-talen. På Nordiska museet i Stockholm, för att ta ett av många exempel, började Anna Hansson att ge sig i kast med det till synes omöjliga. Så sent som på 1970-talet, hade ingen funktionshindrad en tanke på att komma till museet. Anna, själv synskadad, var tvungen att inte bara övertyga de anställda utan också de funktionshindrade själva. Kanske kunde man låta dem komma på särskilda tider innan man öppnade för allmänheten? Så gick tankarna då.

Hand i hand med synen på besökaren har museernas självbild också genomgått en revolution. Från att lagra kultur och att förevisa föremål för en bildad elit, har kulturinstitutionernas perspektiv börjat förändras. Det finns många sätt att beskriva det moderna museets uppgift, utöver uppdraget att ”samla, vårda och visa”.

BILD: BRUNO EHRS / BILDHUSET

Lars Grip, journalist, berättade om hur han upplevde sina första besök på Malmö museum på 1950-talet, ditkommenderad tillsammans med sina klasskamrater.

”De blanka hårda golven, ekot i salarna och doften av golvputs och formalin! Stränga tanter, iförda något som liknade slöjdlärorockar övervakade oss. Vi tittade upp på svulstiga gulddramar varifrån kungar till häst tittade ner på oss. Den som talade i detta hav av distans och främlingskap blev snart nedtystad. Det var en kommendering som jag skakade av mig på samma sätt som ett tandläkarbesök.”

Färden mot det som är dagens museer har avverkats med hjälp av en demokratisk människosyn som bränsle. Synen på besökaren har förändrats, menade Solfrid Söderlind och pekade på människovärdets föränderlighet. Även Kristian Berg, chef för Historiska museet i Stockholm, tog upp den här tråden och sa:

”Museernas uppdrag har omdefinierats. Nu gäller det att börja hantera demokratifrågan: Vilken är kulturinstitutionernas roll i ett demokratiskt samhälle?”, frågade han sig och fortsatte: ”Där är frågan om tillgänglighet helt central.”

JUST TILLGÄNGLIGHET som en demokratifråga fick stort utrymme på konferensen. En utveckling av detta presenteras i avsnittet ”Tillgänglighet handlar om demokrati”.

Det är inte bara synen på museernas roll som genomgått stora förändringar. Den grupp som stod i centrum för konferensen, nämligen personer med funktionshinder, ses med andra ögon i dag än för bara några decennier sedan. Historiskt har handikapp betraktats som en förlust, påpekade Lars Grip, som en bild av mänsklig tragedi. Människor med funktionshinder betraktades som svaga, som något mindre än en fullständig människa.

”Den bilden håller på att förändras i dag och det har varit handikapprörelsens eget verk”, hävdade han.

Av de kommande inläggen att döma, borde uttrycket *håller på* strykas under. Färden har bara påbörjats. Berndt Nilsson, ordförande i svenska HSO (Handikappförbundens samarbetsorgan) gav ett exempel på hur långt ifrån en demokratisk syn på funktionshindrade vi står i dag:

”Om man intervjuar en rullstolsburen person i teve, så handlar det aldrig om vad man tycker om budgetpropositionen, utan om hur man ska komma upp i bussen. Då blir man antingen offer eller hjälte. Man kallas ju också för sitt hjälpmedel, när man säger att i dag var det tre rullstolar med på tåget.”

SÅ SYNEN PÅ DET kollektiva minne som museerna förvaltar och utvecklar har utsatts för stora förändringar, samma sak gäller för funktionshindrade. När man låter de båda mötas kommer diskussionen nästan automatiskt att handla om människovärde och demokrati. Då får begreppet ”tillgänglighet” en utmanande och laddad dimension.

Det blir inte längre bara museerna som ska bli tillgängliga, utan det handlar om alla människors självklara rätt att ta del av samhällslivet och där spelar våra museer en central roll. Ett instrument för ökad tillgänglighet är kampanjer som ”Museer för alla i Norden”. Huvudrollsinnehavarna i det projektet var Hjälpmedelsinstitutet i Sverige, Deltasentret i Norge, Statens Konstmuseer i Finland och Dansk Center for Tilgængelighed. Stöd fick man från Nordiska museikommittén och från Nordiska ministerrådets sekretariat i Köpenhamn. Projektet följdes upp med Nordiska Handikappolitiska Rådets tävling ”Det tillgängliga Museet”.

Dagens moderator, Finn Petrén, direktör för NSH (Nordiska samarbetsorganet för handikappfrågor) och generalsekreterare för Nordiska Handikappolitiska Rådet, hade slagit upp ordet *kampanj* och funnit två betydelser, nämligen *fälttåg* och *agitatorisk verksamhet*. Båda behövs, vilket framgår av det som följer.

Opening Hours # 1

Tillgänglighet

Att vara tillgänglig

Att vara öppen

Att visa sårbarhet

Och tillit

Att bli förlåten

Handen

Handen som symbol

Den öppna

Den stängda

Jag visar dig min hand

Mina linjer

Mina ärr

Mitt liv

Jag hälsar dig välkommen

Charlotte C. Haslund-Christensen

*Konst kan både ses, lyssnas till och röras vid...
Konstmuseet Ateneum i Helsingfors fick det nordiska Tillgänglighetspriset 2001.*

Vad görs?

Nationella mål, myndighetsarbete, dokument och strategier är viktiga instrument om de får praktiska konsekvenser. Det är dock museerna själva som måste ansvara för att tillgängligheten lämnar ritbordet. På många håll har utvecklingen kommit långt.

STATENS KULTURRÅD i Sverige har en handlingsplan från 1998 och till den binds ett ansvar att inom kultursektorn förverkliga målet om tillgänglighet för alla inom den nationella handlingsplanen för handikappolitiken. År 2010 ska målet vara uppfyllt enligt svenska planer. Även i Danmark finns ett nationellt handlingsprogram.

Det ser lite olika ut i de nordiska länderna när det gäller kulturområdet på nationell nivå. Ändå har man mycket gemensamt i form av grundläggande värden och principer när det gäller mänskliga rättigheter, en solidarisk skattefinansierad modell för välfärden och den princip som kallas sektorsansvar. Med det menas att kulturinstitutionerna själva ansvarar för tillgänglighetsfrågor. Det är upp till varje myndighet att själv se till att målen förverkligas.

Man kan säga att den nationella politiska nivån spelar bollen vidare till olika myndigheter, som i sin tur spelar bollen vidare allt längre ner i strukturerna till det som i slutänden brukar kallas verkligheten. Här visar sig en annan sak som de nordiska länderna har gemensamt: Gapet mellan mål och verklighet är påfallande stort. En funktionshindrad har svårt att känna igen sin verklighet i ljust av alla deklARATIONER och principer som proklamerats nationellt. I alla länderna används begreppet *prioriterat område*, när det gäller tillgänglighet.

I Sverige är det Kulturrådet som har det övergripande ansvaret för att vem som helst ska kunna besöka ett museum år 2010. ”Men”, säger Kristina

Rennerstedt som är generaldirektör där, ”den nationella nivån kan inte ta på sig ansvaret för genomförandet, utan det måste tas av dem som i det dagliga livet har inflytande över de här frågorna”.

Kulturrådets uppgift blir att vara stödjande och drivande, vilket regeringen understrukt i en särskild förordning. Ett sätt är att ta reda på vilka hinder som finns, såväl synliga som osynliga. Särskilt mycket kunskap om detta finns inte i dag. Enligt Rennerstedt kommer kulturrådet att använda sitt bidragssystem för att få till stånd en sådan bild av hindren och vad som behöver göras för att undanröja dem. Därför tänker man avkräva rapporter från alla institutioner som får bidrag. De ska ge en bild av hur de ser på situationen när det gäller tillgänglighet. ”Då får vi information, men det viktiga är att vi lägger frågan på deras bord. Det är ett mål i sig”, slog Rennerstedt fast.

Ansvaret delegeras till museifolket som förväntas rapportera till myndigheten. ”När vi får de här svaren, får vi veta om det finns skäl för staten att gå in med ytterligare villkor eller bidrag.”

Bidragspotten på Kulturrådet för att utveckla tillgängligheten är i storleksordningen knappt tio miljoner. De används till att stödja sådana projekt som kan öka kunskapen om vad som behöver göras. Överlag gäller dock att arbetet för tillgänglighet ska betalas ur den ordinarie budgeten. Så är det i alla de nordiska länderna.

Även HSO-ordföranden Bernt Nilsson hävdade att varje museum själv ska finansiera sitt tillgänglighetsarbete. ”Om man hela tiden lutar sig tillbaka och väntar på statsbidrag, då betyder frånvaron av pengar att ingenting händer”, menade han.

Under decennier har tillgänglighet varit ett prioriterat mål, berättade Kristian Berg, chef för Historiska museet i Stockholm och ledamot i Nordiska Museikommittén. Han frågade sig vad som hänt och gav själv svaret: ”Väldigt lite har hänt. Vi ser inga tydliga förändringar.”

Ändå var han hoppfull, för någonting håller på att hända i museivärlden.

Diskussionen om tillgänglighet, menade han, har lett till funderingar kring museernas uppgift som skapare av identitet. Man ställer frågor i stil med "Vilka utanförskapsmekanismer träder i kraft och hur kan vi hantera dem? Det är en lovande utveckling."

Planer, nordiska projekt och strategier

Ja, någonting håller på att hända i museivärlden. Den som läst boken *Öppet för alla - 12 museer i Norden* (Nordiska Handikappolitiska Rådet, mars 2002), kan konstatera att tillgänglighet är en fråga som engagerar många. Men landskapet är brokigt.

Skillnaderna är stora mellan och inom de nordiska länderna. Ateneum i Helsingfors har kommit mycket långt i sitt arbete med såväl fysisk som förmedlingsmässig tillgänglighet. Deras svenska motsvarighet Nationalmuseum, har enligt dess chef Solfrid Söderlind "...blygsamt börjat ett projekt som kommer att växa".

23

Statens Museum for Kunst i Köpenhamn har vänt en tillgänglighetskatastrof till dess motsats. Vicedirektören där, Bjarne Bach Østergaard, tillträdde när danska medier och handikapprörelsen rasade över att de mest fundamentala krav på tillgänglighet förbisetts när museet byggdes om. I stället för att ge sig in i den mediala debatten valde museets ansvariga att agera konkret. Nu är man på mycket god väg mot ett konstmuseum som även funktionshindrade kan komma in i och få ut någonting av. I stället för att stoppa huvudet i sanden agerade man kraftfullt. "Det lönade sig att vi blev aggressiva. Vi fick politisk goodwill och det har avspeglat sig i att vi fått mera pengar", sa Østergaard.

Ett av de svenska praktexemplen på engagemang och handlingskraft i tillgänglighetsarbetet är Örebro läns museum. Den administrative chefen där är Lars Norling och han representerar ett av de mest framgångsrika läns-

Forts sid 26 ►

Jennifer

Inom begreppet tillgänglighet och de angivna ramarna för detta projekt väljer jag att ta kontakt med Jennifer Arlund. Jennifer förlorar för fem år sen sina armar efter en olycka och det förändrar radikalt hennes liv. Min tanke med att vända mig till henne är att presentera Jennifer för detta tillgänglighetsprojekt och jag ber henne porträttera sig själv i en miljö och i ett sammanhang som hon tycker kommenterar den syn hon möter från omvärlden i det faktum att hon är annorlunda.

Jennifer väljer en museilokal som presenterar kvinnobilden inom måleriet från början av det förra århundradets konst-historia.

Utrustad med självutlösare gör Jennifer ett självporträtt. Bilden visar Jennifer i ett ögonblick då hennes två väninnor hjälper till med att sminka henne.

Jan Pilgaard

museerna i Sverige när det gäller tillgänglighet. För tre år sedan antogs ett program som kallas *Tjugo-nollfem*. Namnet syftar helt enkelt på det år, då programmet ska vara genomfört. Det slår fast att förmedling och tillgänglighet ska prioriteras inom museets alla verksamhetsfält. Här betonas också att rätt till kulturarvet och att museets kunskapsuppbyggnad och pedagogik ska anpassas efter de här målen. Det gäller inte bara museibygnaden, utan också länets alla kulturmiljöer. Lösningarna ska vara långsiktiga. Budget och tidplaner ingår i programmet.

Samtidigt med att planer och strategier utvecklas på museerna runtomkring i Norden pågår ett gränsöverskridande samarbete som ger tillgänglighetsfrågorna vind i seglen, driver på arbetet och ger det status.

”Den täta kontakten med erfarna experter i Norden har hjälpt mig i mitt eget arbete för kulturell jämlikhet”, sa Sari Salovaara, vid Statens Konstmuseum i Finland. ”Utan de här internationella kontakterna, vore arbetet mycket ensammaré”. För henne har Nordiska Handikappolitiska Rådets initiativ till projektet *Museer för alla i Norden* betytt mycket.

Projektet har lett till en handbok på svenska och finska, broschyrer med basfakta, en internationell konferens och utställningen *Opening Hours*, som denna dag hade vernissage på Nationalmuseum. (Några av verken visas i denna publikation.) Dessutom - och kanske viktigast - har projektet lett fram till ett redskap för mätning av museernas tillgänglighet. Just kunskap om situationen efterlystes ju av bland andra generaldirektören på det svenska Kulturrådet, Kristina Rennerstedt. Enligt Salovaara har det nordiska samarbetet lett till att museiarbetarna har mer tillgång till fakta än någonsin.

Även Toril Bergerud Buene, verksamhetsledare på Deltasenteret, en av Norges pådrivare i det nordiska projektet, lyfte fram värdet av kartläggningsredskapet som också ingår som en checklista i handboken *Museer för alla*. I projektet enades man om att museerna själva måste genomföra kartläggningar. De måste ”äga” problematiken eftersom det handlar om deras egna

prioriteringar och planer, menade Bergerud Buene och anslöt sig därmed till en åsikt som de flesta verkar dela. De målgrupper som projektet tagit sikte på kan fångas in i de här orden: Se, höra, förstå, förflytta sig, miljö, kognitiva- och andra funktionshinder. Enkla ord med stora konsekvenser.

Ledningens ansvar

Många tar begreppet *för alla* för självklart, men inte alla. Var finns motståndet? Varför går det så trögt, trots att projekt drivs och dokument formuleras? Kanske ännu svårare att acceptera: Det finns lagar som föreskriver att alla ska kunna ta del av museernas kulturskatter. ”Problemet är att de inte följs”, sa Berndt Nilsson, ordförande i svenska Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO). Han pekade på att många museer är K-märkta och därmed inte får röras, något som Kulturrådets avdelningschef och ansvarig för tillgänglighet, Erik Åström, inte ansåg vara ett hinder.

”Det finns inga undantag för K-märkta byggnader. Kraven gäller för dem också”, slog han fast. Åström menade också att den som vill ta reda på var trögheten finns, bör leta bland museicheferna.

”Ingen museichef på de 60-70 största museerna i Norden kan vara omedveten om kraven som ställs. Däremot har man en oseriös behandling av dem. Man kan säga att man inte bryr sig om kraven. Men tidtabellen rullar ju på. Nu närmar vi oss sanningens ögonblick, i Sverige ska tillgängligheten vara genomförd år 2010”.

För Åström är det tröghet i organisationen som utgör det största hindret. ”På andra områden har man handlingsplaner, men här är det bara ett töcknet”. Ord och inga visor från svenska Kulturrådet. Ur det rådande töcknet, måste växa ett mer strukturerat arbetssätt, blev Åströms råd. Där har ledningarna för våra museer ett avgörande ansvar.

Även för Jon Birger Østby, direktör på den norska motsvarigheten till

Kulturrådet, den nystartade myndigheten ABM-utvikling (Arkiv, Bibliotek, Museer), kan svaret på frågan varför det går så trögt sökas på museernas ledningsnivå: "Det är ett ledningsansvar. Om vi ska kunna nå en demokratisk anpassning för alla så måste vi nå museernas ledningar. Det är en grundförutsättning", slog han fast. Till en liknande uppfattning anslöt sig också Bjarne Østergaard, som ju själv ingår i ledningen för ett av Danmarks största museer. Ett tydligt exempel på ledningens betydelse för tillgänglighet finns i Örebro i Sverige, där Länsmuseum har kommit långt, mycket tack vare att högste chefen på museet själv drog igång arbetet för flera år sedan. Sen dess har tillgänglighet varit ett ständigt närvarande tema hos museiledningen. Då händer det också saker.

Internet, ramper och utbildningar

Även om tröghet är ett ofta använt ord i diskussionen om tillgänglighet, så är det inte svårt att hitta exempel på konkret arbete runt om i Norden. Här är några:

På svenska landsvägar, från norr till söder rullar Pocketteaterns turnébuss mellan museer och länsbibliotek. Med dramatiseringar som hjälp och med Statens kulturråd som finansiär, inspirerar teatergruppen personal på museer runt om i landet. Kursdeltagarna får nya infallsvinklar på hur man bemöter sina besökare.

På Historiska museet i Stockholm hade man just dialogen som utgångspunkt, fast i form av en utställning, med namnet *Dialog i mörker*. På vilket sätt upplever vi vår omvärld, hur hanterar vi den och vilka olika infallsvinklar får vi när utgångspunkterna är helt oväntade. Flera av guiderna var blinda och för dem medförde arbetet en känsla av makt, för att inte tala om vad utställningen gav besökarna, som i totalt mörker guidades runt i utställningen.

Till Ateneum i Helsingfors kommer grupper med eller utan funktions-

hindrade, en familj med mormor i rullstol eller en studerande med funktionshinder på jakt efter specialuppgifter, berättade Sari Salovaara. Ateneum, vinnaren i Nordiska Handikappolitiska Rådets tävling år 2001 om *Det tillgängliga museet*, har beredskap att ta emot de besökare som kommer, oberoende av vilka egenskaper de har.

På många håll i det nordiska museilandskapet sätts bockar i ja-kolumnen i checklistans kant. Små steg tas ständigt i det tysta på våra museer.

Medvetenheten ökar hela tiden. Annars skulle inte Susanne Berg ha blivit erbjuden att medverka i en utställning om funktionshinder som Världskulturmuseet i Göteborg ville göra. I utställningen som heter *Tänk om* ingår texter om de myter som omger funktionshinder, men också föremål från en annan historia. Här är det funktionshindrade som är subjekt, som är den berättande. ”De äger problemdefinitionen och ger röst åt sin vardag”, som Susanne Berg sa. ”Här är de huvudpersoner i sina egna liv”.

29

I Örebro, vars länsmuseum kopplat ett hårt grepp om tillgängligheten, finns också många konkreta exempel på vad ett sådant arbete medför. Utbildning i bemötande och handikappfrågor har genomförts, man har forskarservice åt hörselskadade och döva, tiotusentals historiska fotografier – ”bildarvet” – digitaliseras för att kunna betraktas i datorer, oberoende av var betraktaren finns. De gamla kulturmiljöerna runt om i länet undgår inte tillgänglighetsarbetet med hänvisning till att de är K-märkta. Här vrider och vänder man på alla möjligheter, utifrån fältropet: ”Allas lika rätt till vårt kulturarv.” På detta museum är begreppet *prioriterat område* inte en retorisk skylt, utan har en alldeles påtaglig innebörd.

På allt fler håll i Norden växer de demokratiska principerna om allas rätt till kultur fram. Allt från ord på ett dokument efter ett sammanträde, till alldeles påtagliga förändringar i miljön eller i sättet att bemöta dem som kommer. Dessutom: de som inte kommer men som gärna skulle komma, bara de visste att det var möjligt.

Utan titel

Det går inte att prata om tillgänglighet

utan att tänka på otillgänglighet.

Otillgängligheten föder aktivitet.

Jag reagerar med en känsla som vill gå emot

det otillgängliga.

Jag tror att det är en naturlig reaktion

eftersom alla som förnekas något

kommer att utveckla en motreaktion.

Jose Luis Martinat Mendoza

Tillgänglighet är demokrati

Tillgänglighet handlar om demokrati. Tanken om allas lika värde har baxats mödosamt genom historien av idealister och andra som tar demokratin på allvar och som något som är under ständig utveckling. Demokratitemat blev centralt på Nationalmuseum denna höstdag.

”DET KÄNNES BEFRIANDE att det händer saker för att upphäva min utestängning”, förklarade Susanne Berg, som är rullstolsburen.

Tillgänglighet handlar om demokrati.

”Varje gång man hindrar en funktionshindrad att ta del av något, så är det en kränkning av människovärdet”. Så starka ord använde Kristina Rennerstedt, det svenska Kulturrådets generaldirektör. För henne och för flera andra medverkande i konferensen, handlar det om en mänsklig rättighetsfråga, det vill säga att respektera alla människors lika värde.

För Kristian Berg på Historiska museet i Stockholm är museerna helt enkelt en del av en demokratiutövning. På vilket sätt? Berg gav svaret: ”För de är en aktiv del i ett identitetsskapande. Vem får plats och på vilket sätt får man plats i dessa identiteter – det är en djup demokratisk fråga”, hävdade Berg. Han ansåg att museernas uppdrag rent av har börjat omdefinieras när man börjar hantera demokratifrågan. Museerna måste ställa sig en fråga: ”Vad är kulturinstitutionernas roll i ett demokratiskt samhälle. Där är frågan om tillgänglighet helt central.”

En med egen erfarenhet av vad det vill säga att vara utestängd, nämligen Susanne Berg, utvecklade demokratitemat. Personer med funktionshinder är sällan representerade i majoritetskulturen, hävdade hon. Ett välvilligt men

BILD: ÅKE E:SON LINDMAN / BILDHUSET

missriktat synsätt är att funktionshindrade genom särskilda anpassningar som åskådare ska få ta del av innehållet i majoritetskulturens skildringar av andras liv.

”Utställningar om handikappfrågor har ofta ett utifrånperspektiv. Vi blir den illustrerande bakgrunden, färgklicken som skapar trovärdighet till presentationen.”

För Berg är detta en andra form av diskriminering, förutom den fysiska utestängningen. Här används otillgänglighet ”... inte för att utestänga utan för att hålla oss på plats. Så förväntas vi vara tacksamma för att komma in och begäpa hur ni andra har levt och lever.”

Tillgänglighet räcker inte

Susanne Berg efterlyser andra utställningar: ”... om min och andra funktionshindrades vardag. För det räcker inte att göra lokalerna tillgängliga. Ni måste också inkludera mig och min aspekt i själva verksamheten. Jag nöjer mig inte med mindre. Jag kräver min plats. Först då kan vi verkligen tala om museer för alla.”

En förskjutning av perspektivet där funktionshindrade blir subjektet, med andra ord. Som medverkande i *Tänk om* har hon nu, som sagt, möjlighet att själv berätta.

Att kunna komma och att kunna ta till sig fick nu en ny följeslagare, nämligen rätten att själv tilltala en publik, utifrån sin egen situation.

Tillgänglighet som en demokratifråga satte Susanne Berg i en blyxtbelysning som inte kunde lämna någon av majoritetskulturens ofrivilliga företrädare oberörd. Hon pekade ut i salen och sa, apropå långsamheten i utvecklingen och kostnaderna den medför:

”Varför i helvete ska det vara så självklart med stoppade stolar och bra belysning, när det är så svårt att få till ramper och punktskrift?”

Befolkningspyramiden i de nordiska länderna fylls ständigt på av allt fler äldre människor. Snart utgör andelen äldre i befolkningen närmare 40 procent och de kommer att ställa krav på att röra sig och att förstå innehållet i utställningar.

Detta uppmärksammades av Bjarne Bach Østergaard och Sari Salovaara. ”Allt fler besökare har funktionshinder som beror på åldrande”, sa Sari Salovaara.

Så god belysning, tydliga texter, hissar och annat är någonting som andra än synskadade har nytta av, inte minst med tanke på den åldrande befolkningen.

Lyssna på konsten

Att arbetet med att göra museerna tillgängliga även för funktionshindrade, är till glädje för alla, framgick tydligt på konferensen.

Lars Grip berättade om glädjen att lyssna på konst. Ateneum i Helsingfors har genomarbetade ljudsättningar i form av text, ljudillustrationer och musik av den finska konstskatten.

Den seende som först lyssnar till ett konstverk och därefter ger sig ut på jakt för att finna det, kommer att minnas sitt besök länge. Att både se och lyssna är också något som alla kan fascineras av.

En ramp behöver inte vara en specialkonstruktion bara för rörelsehindrade. På Örebro läns museum finns en ramp från vilken alla har den bästa utsiktspunkten över en återskapad offermosse i en historisk basutställning.

Lars Norling tog några andra exempel från sitt museum och frågade: ”Visst är det intressant för alla att höra konstnärens egen berättelse och tankar kring ett verk? Finns det någon som tyckt att textskyltar i utställningar någonsin varit för stora? Vem har upplevt det som negativt med bra ljus på det föremål som vi ska betrakta? Vem har tyckt att ytan i toalettutrymmena varit för stor? Vem har störts av automatiska dörröppnare?”

En självklarhet i den demokratiska processen är att de som berörs av beslut själva är med om att arbeta fram dem. Demokrati är ett förhållningssätt, någonting som inte är utan blir. För museernas del betyder det att tillgänglighet inte är något som kan klistras på i efterhand, utan någonting som måste vara en integrerad del av allt arbete på museet, redan från början. Den lokala handikapprörelsen kan bjudas in för att vara med i projekt från start. På flera håll tillämpas detta, bland annat i Örebro. Där finns en arbetsgrupp som träffas 5-6 gånger per år, berättade Lars Norling. Gruppens uppgift är att lägga tillgänglighetsaspekter på museets dagliga verksamhet. "Arbets sättet i gruppen är praktiskt, verklighetsnära och väldigt givande för museet", sa han.

Museerna – reservat för en elit?

36

"Vem är inte med? Vem har aldrig tänkt att besöka ett museum", frågade sig Torild Bergerud Buene och vidgade därmed frågan om tillgänglighet till att även handla om andra grupper än funktionshindrade. När man ställer frågan på det viset, så ser man en mängd barriärer och detta väcker en lust hos Bergerud Buene att "köra in med en bulldozer för att bli kvitt alla hindren". De finns i den fysiska miljön och – ännu svårare att undanröja – de finns på förmedlingssidan. Hon ställde frågan hur man gör det obegripliga mera begripligt.

Kanske kan arbetet med tillgänglighet för funktionshindrade utifrån en demokratisyn medföra en revolution i synen på vem museerna är avsedda för? Det handlar om vem man adresserar sig till. Med journalisten Lars Grips ord: "Om museet inte bara ska vara ett reservat för en bildad medelklass eller för ditkommenderade skolklasser, så måste man agera för att göra det tillgängligt för andra än dem."

Sari Salovaara berättade att finska statens konstmuseum gjort en undersökning om museets icke-besökare. "Tyvärr visade expertintervjuerna i

undersökningen”, sa hon, ”att museerna ibland fortfarande har en smal elitistisk inställning. Kanske man trots allt inte vill ha hela folket till museerna?”. Även om Örebro läns museum kommit långt i sitt arbete, kunde Lars Norling därifrån konstatera att det ”fortfarande är den väletablerade medelklassen som är vår flitigaste besökare och den del av befolkningen som är född utomlands lyser med sin frånvaro på museerna.”

Den svenska handikapprörelsens Berndt Nilsson menade att museerna måste förändra sitt utbud för att nå andra än just människor från en välutbildad medelklass. Kanske finns det museitjänstemän för vilka museet är en trygg plats som inte bör hotas av nya och annorlunda besökare?

Att frågan om tillgänglighet i det här perspektivet vidgas till att handla om andra än definierat funktionshindrade, blev tydligt. De museer som speglar majoritetskulturen fick det här rådet av Susanne Berg:

”Man måste få folk att vilja gå dit. Museet måste säga någonting till dagens människor, hitta nya grupper. I det ligger att bjuda in de grupper som i dag inte tillhör majoritetskulturen. Om man klarar det, måste tillgängligheten komma automatiskt. Annars blir museerna museala, döda. Om man lyckas blir museerna ett offentligt rum för en demokratisk dialog.”

Tillträde

Jag förknippar tillträde med att ha tillträde till sociala rum och sociala gemenskaper. I vår tids konfliktfyllda värld innebär det att ha tillträde också att kunna färdas tryggt i sin närmiljö utan att riskera livet på grund av landminor.

Efter gränskriget mellan Etiopien och Eritrea som pågick från maj 1998 till juni 2000 är ett område på cirka 70 000 hektar längs den omstridda gränsen fyllt med minor. De flesta av krigets offer för landminor är barn.

Bilden är tagen i Tigray i norra Etiopien.

Thera Mjaaland

BILD: JAN-HÅKAN DAHLSTRÖM / BILDHUSET

Det demokratiska rummet

Att tillgänglighet inte bara har med demokrati att göra, utan i sig är ett utövande av ett demokratiskt uppdrag, verkade de flesta vara överens om. Vem är tillgängligheten till för? Ju tydligare det demokratiska uppdraget framstod, desto mer luckrades gränserna upp för vem tillgängligheten är avsedd för.

SJÄLVKLART STÅR funktionshinderades rätt att kunna komma och att kunna ta till sig i fokus. Men flera medverkande pekade ut museerna som en scen för utövande av demokrati, som ett offentligt, demokratiskt rum, dit alla inte bara ska ha tillträde, utan också känna att de har en plats där. Förutom funktionshinderade talades det på konferensen om andra minoritetsgrupper som invandrare, lågutbildade och andra som kanske aldrig skulle komma på idén att besöka ett museum.

”Museerna är en del av det krympande offentliga rummet”, menade Kristian Berg. Han förtydligade sig: ”Krympande därför att mycket privatiseras bort. Museerna utgör ett rum som är till för alla medborgare utan begränsningar. Det måste vi ha som ett kategoriskt imperativ”.

Även Lars Grip tog upp tanken på det offentliga rummet: ”Det finns en rädsla för allvar i vår tid. Här finns ingen tid för resonerande framställningar eller lågmälda samtal. Medierna är fulla av enkel underhållning. Ett flabb och så dags för nästa flabb. Tänk om muserna kunde bli en public service-institution i ett genomkommersialiserat samhälle, där det finns tid för reflektion och eftertanke. En demokratisk mötesplats som inte ger efter för upplevelseindustrins ständiga krav på lättillgängliga sensationer,” sa Grip.

För Susanne Berg är museernas ideala roll att vara ”ett offentligt rum, där

medborgarna kan se sig själv representerade.” Hon underströk det naturliga i att många museers perspektiv är historiskt, men, sa hon: ”... även i museer med andra perspektiv, blir lätt nuet, samhället i dag, sorgligt frånvarande”.

För Susanne Berg kan även historiska föremål laddas med ”frågor som är relevanta i dagens ljus.” Tanken på museerna som en offentlig mötesplats för en demokratisk dialog, tilltalade också en av deltagarna, Paul Henningsson, som är forskningsansvarig på ett interaktivt institut som heter *Vision of museums*. Han sa: ”Vi måste glömma traditionella historiebilder och bjuda in andra grupper, sådana som till exempel inte delar vår kultur.”

Finska undersökningar har, som nämnts, antytt att många museiarbetare kanske inte vill ha ”hela folket” till sina museer. Kanske är museet för dem en trygg plats, utanför samtidens hotfulla brus. Sari Salovaara föreslog att man skulle sammanföra olika publikgrupper med museiarbetare och uppmärksamma branschens olika utbildningar på tillgänglighet i ett brett perspektiv.

För att åstadkomma detta ville hon bilda ett nätverk av nordiska museiarbetare. I boken *Öppet för alla – 12 museer i Norden*, såg Salovaara framför sig att museerna som ett tredje steg, efter det att fysisk och förmedlingsmässig tillgänglighet kommit långt, kunde få en roll som en motor i social förändring. Då kan inte museets uppgift längre inskränkas till att enbart lagra kultur.

Vägen är utstakad

Någonting genomgripande håller på att hända i museivärlden. Nordens museer innehåller de mest skilda perspektiv, saker och mål. "Allt möjligt" är för en gångs skull ett användbart begrepp. Tyvärr passar det ännu inte ihop med "alla möjliga". Fortfarande är många utestängda. Men vägen mot det tillgängliga museet är utstakad.

I NORDENS NÄRMARE 1.000 offentligstödda museer finns kulturskatter som borde vara åtkomligt för alla. Det kan handla om sjö, dans, fiske, Jussi Björling, möbler, orglar, måleri, skärgård, Tidaholm, skolor, flyg, vagnar, siden, HC Andersen. Men fortfarande är det många som inte hittar vägen till museerna: funktionshindrade, folk med låg utbildning, invandrargrupper, marginaliserade medborgare och andra minoriteter.

43

De senaste åren har diskussionen om tillgänglighet tagit fart på allvar och inte bara diskussionen. På allt flera håll i Norden syns sakta resultaten. De åtkomliga öarna i det museala havet blir allt fler, kontakterna dem emellan allt intensivare. Någonting håller på att hända. Det som var omöjligt i går är möjligt i dag.

Det är dags att summera förslagen som kom fram under konferensen.

I Danmark finns ett förslag som går ut på att märka museerna, på samma sätt som man märker hotell och restauranger med stjärnor. Graden av tillgänglighet ska kunna synas utanför ett museum. En sådan "operation märkning" håller på att växa fram i Danmark, berättade Bjarne Bach Østergaard.

Sari Salovaara föreslog att museiarbetare runt om i Norden bildar nätverk för att få fart på frågan om tillgänglighet. När konferensens moderator, Finn

Forts sid 46 ►

Flickan och haren

Jag kan inte sätta ord på de bilder jag gör eller på de bilder jag bär inom mig. Att skapa bilder för mig är för mig ett icke-verbalt språk om det jag är intresserad av eller om det som berör mig. I mina bilder försöker jag förmedla mina upplevelser på ett sinnligt och känslomässigt plan.

För det mesta känner jag mig oförmögen att beskriva vad bilden bär inom sig.

Psykiska och fysiska handikapp berör mig djupt. Jag tror att nästan alla måste ha upplevt otillräcklighet eller skröplighet i sig själv. Men vi har alla ett behov av och har rätt att kommunicera, att delta och att kunna komma i kontakt med andra.

Aino Kannisto

Petrén, i slutet av dagen frågade hur många i den hundrahövdade publiken som fann förslaget intressant, restes en skog av händer.

”Fortsätt att göra en kartläggning av det egna museet”, föreslog Torild Bergerud Buene och hänvisade till checklistan i boken *Museer för alla i Norden*. ”Fråga er vilka som är de lång- och kortsiktiga målen, vilka investeringar som behöver göras och vad som ska prioriteras. Ena er om en handlingsplan som grundar sig på kartläggningen”, uppmanade hon de församlade. Att kartlägga hindren räcker inte. Nyckeln till framgång är att undersökningarna är väl förarbetade och förankrade i hela organisationen. ”Allt för många är de som *tror* och *antar*, utan att ha kunskap om människors olika behov”, sa hon.

Flera vittnade också om det självklara i att inte bara förankra arbetet i de lokala handikapporganisationerna, utan att också bjuda in dem att delta aktivt och vara med om genomförande och beslut.

Funktionshindrade vill inte bara vara åskådare. Det gäller att få tillgång till och att delta i innehållet. ”Om alla kan vara åskådare och om alla kan se sina liv och erfarenheter representerade, så kan man tala om museer för alla”, menade Susanne Berg. ”Det är ett krav”, sa hon och kunde intyga att museifolket inte skulle bli arbetslösa på länge.

”Är man framgångsrik när det gäller tillgänglighet för funktionshindrade, så är man förmodligen framgångsrik över huvudtaget i museiverksamhetens publika del”, slog Lars Norling fast.

Att ha tillgänglighet som förhållningssätt, inte teknik i första hand, är viktigt. Om tillgänglighet tas upp i projekt är risken stor att arbetet vissnar så fort pengarna tar slut. ”Tillgängligheten måste genomsyra hela verksamheten i det vardagliga arbetet, på samma sätt som jämställdhetsfrågan och arbetsmiljöfrågorna gör”, menade Lars Norling. ”Och kanske viktigast: Arbetet måste förankras i museiledningen för att genomsyra hela organisationen. En ointresserad museiledning är det största hindret i tillgänglighetsarbetet.”

Tillgänglighet är en fråga om demokrati och om alla människors lika värde. Om alla får tillgång till våra museer, så kanske de kan utvecklas till offentliga, demokratiska rum för reflektion och dialog. Sådana tankegångar fördes fram av flera medverkande.

Någon tillgänglighetens historik finns inte. Detta kommenterade Solfrid Söderlind så här: ”Den aspekten är så viktig för ett museums existens att det nästan är obegripligt att den historien inte finns skriven.”

Kanske skrivs den historien i dag?

Publikationer inom kulturområdet utgivna av Nordiska Handikappolitiska Rådet:

Aktuellt i Norden – Från projektpolitik till en inkluderande kulturpolitik?

Publikation i serien *Aktuellt i Norden* med redogörelser för det nationella arbetet med handikappfrågor inom olika politikområden (under produktion, utgivning våren 2004).

Öppet för alla – 12 museer i Norden

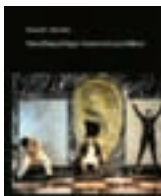
En reportagebok om tillgänglighetsarbetet vid de museer som deltog i Nordiska Handikappolitiska Rådets tävling om det nordiska Tillgänglighetspriset 2001 på temat *Det tillgängliga museet*, producerad med finansiellt stöd från Nordiska museikommittén under Nordiska ministerrådet (mars 2002).

Kultur för alla

Kombinerad seminarierapport och redovisning av 2001 års tävling om det nordiska Tillgänglighetspriset. Det nordiska seminariet om kultur för alla på Bok & Biblioteksmässan i Göteborg den 14 september 2001 var också ramen för utdelningen av 2001 års nordiska Tillgänglighetspris till *Det tillgängliga museet* (februari 2002).

Aktuellt i Norden – Handikappfrågor inom kulturpolitiken

Publikation i serien *Aktuellt i Norden* med redogörelser för det nationella arbetet med handikappfrågor inom olika politikområden (oktober 2000).

Nordiska ministerrådet

inrättades 1971 och är samarbetsorganet för de nordiska ländernas regeringar. Statsministrarna har det övergripande ansvaret för samarbetet. Verksamheten koordineras av de nordiska samarbetsministrarna och olika fackministerråd.

Nordiska Handikappolitiska Rådet

är ett tvärssektoriellt policyskapande och rådgivande organ för Nordiska ministerrådet och dess olika samarbetsorgan och institutioner. Rådets huvuduppgift är att ge inspiration och konstruktiva bidrag till arbetet i de nordiska länderna för ett samhälle som är tillgängligt och fungerar för alla. Bland rådets 19 medlemmar finns såväl parlamentariker som representanter för handikapporganisationer och olika fackdepartement. Rådet etablerades hösten 1997 och har sitt mandat från de nordiska samarbetsministrarna.

Museer för alla – en nordisk kampanj

Publikationen *Det demokratiska rummet – Om museernas nya uppdrag* är ett led i Nordiska Handikappolitiska Rådets kampanj på temat *Museer för alla*. Kampanjen startade 1998/1999 med två nordiska konferenser om tillgänglighet till kulturen och Nordens museer. Konferenserna följdes av projektet *Nordiska museer för alla 1999-2002* som innehöll fyra delar med nationellt genomförandeansvar: en vandringsutställning, en internationell konferens, ett analysverktyg och en handbok. 2001 utvidgades kampanjen med temat *Det tillgängliga museet* för det nordiska Tillgänglighetspriset. 2002 fick samtliga offentligstödda museer i Norden boken *Öppet för alla – 12 museer i Norden* med de bästa tävlingsbidragen som inspirationskälla.

Nordiska Handikappolitiska Rådet

Box 510, SE-162 15 Vällingby

Telefon + 46 8 620 18 90 Fax +46 730 24 00

E-mail nsh@nsh.se Webb: www.nsh.se

Museerna är inga exklusiva institutioner längre. Bilden av besökaren och därmed självbilden genomgår stora förändringar. Fortfarande är många museer i Norden stängda för dem som inte kan röra sig fritt, se eller höra.

År 2010 ska målet om tillgängliga museer vara uppnått i Sverige. Därför pågår en febril aktivitet runt om i landet för att alla ska kunna ha tillträde till kulturskatterna. Liknande ambitioner finns i andra nordiska länder.

Det nya uppdraget handlar om allas lika värde. Tillgänglighet för funktionshindrade går hand i hand med en diskussion om tillgänglighet i en mer social bemärkelse. Kanske kan museerna fungera som mötesplatser för reflektion och dialog i ett allt mer kommersialiserat samhälle? Kort sagt: museet måste bli ett demokratiskt rum i begreppets djupaste mening.

Om detta handlar den här publikationen.

Nordiska Handikappolitiska Rådet